

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **61**, Aralık / December **2018**, 27-43

**GELENEKSELLİK DÜZLEMİNDE TOKATLI KÂNİ’NİN GAZELLERİ VE
GAZELLERİNDEKİ NASİHAT SÖYLEMİ**
**Lyrics of the Tokat Kâni’s in the context of Tradition and
Advice Speech in his Lyrics**

(Makale Geliş Tarihi: 13. 09. 2018 / Kabul Tarihi: 21. 11. 2018)

Nazire ERBAY*

Öz

Gelenek kavramının geniş bir kullanım alanı vardır. Gelenekçilik ya da geleneğin takibi ile ilgili tartışmalar, her konuda olduğu gibi, Türk edebiyatında da devam etmektedir. Türk edebiyatındaki Batılılaşma süreci, geçmişi ve geleneği kendini konumlandırmada kullanmıştır. Bu arada, edebiyat tarihlerinde klasik şairlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde hem geleneğin etkisiyle şiir yazarlar hem de klasik edebiyatın bilhassa son dönemlerinde geleneğin içine yenilik katanlar zaman zaman eleştirilmiştir.

Bu çalışmada, klasik Türk şiiri çerçevesinde geleneğe bakış üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, Tokatlı Kâni’nin gazellerine gelenek üzerinden bir okuma yapıldıktan sonra, şairin gazellerindeki nasihat söylemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Klasik Türk Şiiri, Tokatlı Kâni, Nasihat, Gazel.

Abstract

The concept of tradition has a wide range of uses. Discussions on traditionalism or following tradition continue in Turkish literature as well as in every subject. The process of Westernization in Turkish literature used history and tradition as a tool to position itself. At the same time, when we look at evaluation of classical poets in literary history, it is seen that both the poets

* Doç. Dr., Nazire Erbay, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature*, nazire.erbay@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6905-0178>

who write poetry under the influence of tradition and the writers who added innovation into tradition in the last period of literature have been criticised from time to time.

In this study, an evaluation was made on the point of view of tradition in the context of classical Turkish poetry. In this context, after a reading on the traditions of Tokat Kâni's lyrics was made, attention was drawn to the discourse of advice in the lyric of the poet.

Keywords: Tradition, Classical Turkish Poetry, Tokat Kâni, Advice, Lyric.

Giriş

Osmanlı Klasik edebiyat; şairleri, edipleri, nazım şekilleri/türleri, konuları, zengin üslup ve ifade gücüyle üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi, incelenmesi gereken kadim kültürün mahsulüdür. Osmanlı edebiyatını incelerken ilk yapılacak iş, kadim kültürün yansıtıcısı velut edebiyatın yüzyılların ötesinden gelen metinlerine bakış açısının yenilenmesi ve farklılaşması adına olmalıdır. Bundaki gaye, zengin kültür ve medeniyeti daha anlaşılır, bilhassa her dönemde yeni nesiller tarafından tanınır ve sevilir hale getirmektir. Gerçi kültür ve medeniyete ait bahsedilen tanınmanın evvela okul müfredatlarından başlamasının gerekliliği hâlâ ciddi bir konu olarak yerli yerinde durması ayrı bir meseledir. Klasik edebiyata bakış ve uygulamalardaki farklılık ayrıca, “Okullarımızdaki edebiyat eğitiminin bir şiir beğenisi oluşturması şurada dursun, kafalara divan şiirinin ya da birtakım kötü örnekleri doldura doldura (gerçekte doldurmaya) lise öğrenimini tamamlamış bir öğrenciyi üstelik şiirden nefret ettiriyorlar.” (Cansever, 2016: s.385) gibi değerlendirmelerin ortadan kaldırılmasına vesile olacaktır. Aslında bahsedilen bakışın temelinde klasik edebiyatın, eğitim müfredatında yer alışı şekli ve konunun eğitimciler tarafından aktarılma usulüdür. Meselenin bir diğer eksik ve en mühim tarafı, ders kitaplarının yanında edebiyat tarihlerinde klasik şiire dair düşülen notların, verilen bilgilerin yapılan sayısız araştırma veya lisansüstü çalışmalardan elde edilen bilgilerin ışığında yenilenmemesidir.

Bazı yanlış/eksik algı ve uygulamaların nedenleri arasında, klasik şiirle ilgili edebiyat tarihlerinde verilen bilgilerde, bir taraftan geleneğin etkisiyle şiir yazan sanatkarlar eleştirilirken bir taraftan da konu, dil, anlatım ve üslup yönünden başka sanatkarlardan ayrı yol izleyen ya da şahsına münhasır şiir yazarların yine ağır eleştiri oklarından kurtulamamasıdır. Bazı sanatkarlar ise yaşadıkları dönemde sivri dilli, kural tanımaz, geleneğe uymayan şairler olarak nitelendirilmiştir. Bunlar, belli bir ‘beğeni ve onay’ duvarını aşamadıkları için yaşadıkları çevrelerce yok kabilinde sayılmış hatta toplumun ahlak ve sosyal düzenine aykırı kişiler oldukları için de cezaî müeyyideye bile maruz kalmışlardır. Örneğin, “Onca yüzyıl egemenliğini sürdürmüş bir şiirden bir tek ‘Osmanlı insanı’ bile çıkaramayız.” (Cansever: 2016: s.391) şeklinde ağır ve haksız eleştiriler yanında bu çalışmanın konusu olan Tokatlı Kâni gibi

çok sayıda şairin, her nedense, eserleriyle yapmak istedikleri, takip ettikleri usuller, bireye veya topluma yönelik mısraları da göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında mesnevi, şehrengiz, gazavatname, hicviyye, nasihatname, işretname hatta gazel gibi çok sayıda nazım şekil ve türlerinde, en çok eleştirilen konulardan olarak, insana ve bireye yönelik var olan tiplerin de görmezlikten gelindiği tespit edilebilir. Bu bağlamda, klasik şiirin belli dönemlerinde şairlerin kendi içinde yenilik yapma çabaları ya eksik ya da taraflı değerlendirilmiştir. Esasında bu durum, Türk edebiyatında gerçek manada tenkidin de kurumsallaşamamasına bağlanabilir. Ayrıca bilinir ki, tenkidin objektif bakıştan yoksun olması şairlerin edebi yönlerinin anlatımının sınırlı, ezber bilgilerden müteşekkil ya da taraflı olmasına sebep olabilmektedir. İlâveten edebiyatın modernleşmesiyle beraber, Osmanlı şiirine ya da şiir geleneğine bakış açısındaki değişimden bahsedilebilir. Bütün bunların bir araya gelmesiyle, kadim edebiyata yönelik değerlendirme yapılırken zihniyetteki olumsuzluklar yanlış algılara sebep olmakta ve klasik şiir hakkında “halka uzak, anlaşılabilir bir dili” olduğu düşüncesi ezber bilgi olarak kayıtlarda tekrar edilmeye devam etmektedir. Burada akla gelen, şiir sanatı ile ilgili kendi dönemlerinde değişimle ilgili gayretleri olan sanatkârları değerlendirmede tarafsız olunmasının gerekliliğinin önemidir. Ayrıca edebiyat tarihlerinden de beklenen, ‘yenileşme’nin tek tanımının Batılılaşma olarak görülmemesidir. Çünkü yüzyıllar içinde değişen toplum yapısı ve edebiyat anlayışıyla, edebi eserde bireyi anlatma çabasında olan sanatkârlar, kendilerinden umulanla, estetik otonomu eserlerinde yansıma çabasında olmuşlardır. Bu değerlendirmeye edebiyatta bahsedilen ‘doğru yenileşme’ söz konusu olsaydı, belki de, edebiyatta olduğu gibi her alanda biz kimiz, sanatta ve şiirde yüzümüzü nereye döndük, dönmeliyiz? soru ve tartışmalarıyla muhatap olunmayacaktı. Ayrıca Osmanlı şiiri, görkemli devlet yapısındaki aynı görüntüyü yüzyıllarca yansıttıktan sonra Batılılaşma süreciyle beraber şiirin kendi içinde var olan ahengini Osmanlı’nın zayıflamaya başladığı dönemle beraber bozulmaya başladığı da bir hakikattir. Yahya Kemal’in ‘Koca Mustâpaşa’ şiiri bahsedilen gelenek ve yenileşme düzleminde, şiirdeki kültürel bozulmayı açıkça dile getirir:

Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan

Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan

...

Rûh arar başka tesellî her esen rûzgârda

Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda

Yukarıdaki mısralarda zikredildiği gibi klasik şiiri değiştirme, ondan vazgeçme düşüncesi, Batılılaşmayla gelen yönlendirmeler ve ezber bilgilerle şekillenmesi esasında geleneğin yanlış yorumunun da sebep olduğunu görmek mümkündür. Bu minvalde geleneğin mahiyeti ile ilgili yapılan/acak yorumlara yeniden göz atmak, klasik şiiri okuma açısından, yerinde olacaktır. Çünkü gelenek, eskinin Tanrılaştırıl-

ması değil yüzyıllar içinde eskiden getirilenlerin kültür ve medeniyete katkılarıyla var olma sürecidir. Sanatın her dalında ve şiirde geleneğin doğru takibi ile kendi içinde yenileşmesi, geleneğin diğer açılımıdır. “Bir gelenek kesinlikle gelişebilir, çünkü gelenek canlı bir şeydir. Ancak bu gelişme her zaman, geleneğin ilkesinin bir uzantısı ve uygulamasıdır; sırf tarihsel bir sürece benzetilmesi ve onda erimesi değildir.” (Oldmeadow, 2013: s. 61) Şiirin geçmişle bağını koparmadığı dönemlerde özgün ve gelecek adına ayaklarının yere sağlam basacağı kesindir. Türk edebiyatında olması gereken bu durumun tam aksine genellikle klasik şiir karşısında olunmuş ve Türk şiirinde geleneğin takibi Batılılaşma süreci ile, neredeyse, kesin çizgilerle kesildiği için şiirdeki gelişmeler değişik sosyal, siyasal ve edebiyat çevrelerince her daim eleştirilmiş, kıymete haiz olarak görülmemiştir. Baştan beri bahsedildiği gibi, olması gereken geleneği takip ederek yenileşmektir. Tarihsel tecrübeyle sabit olduğu üzere, “Şimdiki zamanı ve gelecek zamanı, geçmiş zamanını dengeleme güç ve yeteneğini yitiren kültürler bir çöküş psikolojisini yüklenmeye başlarlar.” (Karakoç, 1997: s. 131)

Klasik şairleri değerlendirmede, sınırlı ve taraflı tutumlar karşısında, dönem sanatçılarının bireye ve topluma yönelik faydacı yaklaşımları da dikkatlerden kaçmamalıdır. “Geleneksel sanat, kelimenin tam anlamıyla işlevseldir; yani Tanrıya ibadette olsun, yemek yemede olsun, belli bir kullanım için yapılmıştır. Bundan dolayı, geleneksel sanat faydacıdır ama bu faydacılık sadece bu dünyadaki kullanımla sınırlı değildir. Geleneksel sanatta ‘sanat için sanat’ fikrine yer yoktur. Geleneksel sanatta güzellik ve kullanışlılığın bir birleşimi vardır. Bu karışım, geleneksel sanattaki her amacı -sanatın ait olduğu medeniyetin gerileme ve çökme devrinde değil de yükselme devrine ait olduğu sürece- öncelikle faydalı, kullanışlı ve güzel bir şey yapar.” (Nasr, 2001: s. 207) Osmanlı şiirinde temelde estetiğin ahlaki olanla harmanlanması söz konusu olduğu için bu faydacılık sadece devletin ve edebiyatın yükselme dönemleriyle sınırlı kalmamıştır. Çünkü klasik şair için, ahlaki olanı, iyiyi, etik olanı anlatmak aynı zamanda Rahmani olana da delalet eder. Şair de sanatında estetik olanla beraber dini olana, topluma ya da siyasete de gönderme yaparken kendince iyi ve doğruyu yaptığı için hem kendini ispat ve ifade eder hem de sanatında ‘iyi’yi anlatmaktan zevk duyar. Bunun yanında klasik şairler, estetiğin içinde ruhani ya da manevi olana yönelik çok yönlü sanatlarını ortaya koyarken şiirlerindeki ilmi hususlardan da vazgeçmezler. Çünkü, “Geleneksel sanat ilimle var olmuştur ve bu ilmi yayma iletme yeteneğine sahiptir. Bu sanat entelektüel bir sezginin ve hem sanatçının hem de onun dünyasının kolektif ruhunun üzerine çıkan hikmetli bir mesajın bir aracıdır. Bunun aksine, hümanist sanat sadece kişisel ilhamları veya en iyi ihtimalle, sanatçının dâhil olduğu kolektif ruhtan bir şeyler taşır.” (Nasr, 2001: s. 271) Dolayısıyla klasik şairlerin birçoğu içinde hiciv, ironi ya da aşk olsa bile kuralları, geleneği ve estetiği göz ardı etmeden insan ve toplum adına faydaya yönelik yaklaşımlarından hep bahsedilmelidir.

Tokatlı Kâni'nin Gazelleri ve Gazellerindeki Nasihat

Yaşadığı dönemde eserlerinde bireysel tercihleri ve geleneğin işaretleriyle yenileşme gayretleri olan sanatkârlardan biri Tokatlı Kâni (d.1712/ö.1791) olarak bilinen Ebubekir Kâni'dir. 18. yüzyılda hayat tarzı ve kişiliğiyle dikkat çeken Kâni ile ilgili yapılan incelemeler, onun daha çok hiciv ya da mizah türünde ortaya koyduğu eserler üzerinedir. Tokatlı Kâni, nazım ve nesir alanında eserler vermesine rağmen, tezkirecilerin değerlendirmelerindeki yönlendirmelerle, daha çok nesir türünde yazdıklarıyla tanınır hale gelmiştir. Buna misal olarak, şair için Mehmet Süreyya'nın Sicill-i Osmani'de yer alan "Münşeâtı eşârına galib idi." (M. Süreyya, 1996: s. 865) ifadesi görülebilir. Kâni ile ilgili Muallim Naci ise, "Henüz pek genç iken vatanında şiir ve inşâ ile parmakla gösterilir olmuştur. Kâni'nin şiirce o kadar ehemmiyeti olmaz." görüşünü ileri sürer. (M. Naci, 1984: s. 254) Şairin gazellerine yönelik söz söyleyenlerin eserlerinde geleneği yansıtmadığına dair eleştiriyi sıkça dile getirdikleri görülür. Yüzyıllarca süren kadim edebiyatın imbiğinden beslendiği halde, Tokatlı Kâni'nin yaşadığı dönem itibarıyla gazellerinde kendine has bir anlatımla divan oluşturmaya, şairin içinde bulunduğu edebiyat camiası düşünüldüğünde, edebiyat tarihinde vurgulandığı gibi geleneğe uymayan, zayıf, anlamsız şiirler yerine kendine olan cesareti, güveni ya da gazel söyleyişinde özgünlük, yeni bir yol açma maksadı ile ölçülmemelidir. Zira, "Hiçbir şiire anlamsız diye bakamayız. Hem anlamsızın da bir anlamı vardır. Bu, bizim ona bakmamıza bağlıdır." (Berk, 2013: s. 60) Ayrıca şairin yaşadığı dönemde de arayışı ve söyleyişi devam eden tâze-zebanlığın (yeni dil, yeni söyleyiş) açılımının genişletilmesiyle ses, söz, mecaz ya da metaforla kendince bir şiir anlayışı veya arayışına girdiği de görülebilir. Çünkü, "Hiçbir şair, hiçbir sanatçı, kendisinden sonrakilere iletmek istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremez. Onun bize vereceği dünya görüşü, hayat felsefesi, geçmişteki şair ve sanatçıların görüşleriyle ilişkisi bakımından değerlendirilebilir. Onu tek başına değerlendiremezsiniz; onu ölümlerin arasına yerleştirip eserlerini onlarınki ile karşılaştırmalı ve mukayese etmelisiniz. Yeni eserin, eski eserler kadar iyi, onlardan daha iyi veya daha kötü bulunması anlamına gelmediği gibi, eski ölçüler içinde sahip olduğu değerlerin hesaba alınmaması anlamına da gelmez. Yeni eserin, eski eserlere hiçbir yenilik getirmeksizin benzemesi bu gelenek anlayışının dışında kalır, bu ölçüde bir benzeş, onu sanat eseri olmaktan uzaklaştırır. Ayrıca yeni eser, sadece geleneğe uygun olduğu için de değer taşımaz Fakat onun gelenekle uyum halinde oluşu, değerlendirilmesinde bir ölçü olabilir." (Eliot, 2007: s. 3/4) Ayrıca güvenilir bir edebi eleştiri şaire değil, onun eserine yönelik olmalıysa klasik şiire bakıştaki taraflı tutumlarda, geleneğe karşılık akla gelmektedir. Hakkı teslim adına, Şehabeddin Süleyman gibi bazı müelliflerin, Kâni özelinde, konuya olumlu/olumsuz yönleriyle bilimsel ve tarafsız yaklaşımların varlığı da göz ardı edilmemelidir: "Kâni, âsârında bir edib ruhu gösterir. Kalemını istediği gibi kullanır. Mesela kendisine mahsus birçok yeni, tuhaf, hoş terkibler, ıstılahat icâd eder. Kalemı bu güzel şeyleri bulmak için hiç yorulmuyor gi-

bidir. Lisâna hâkim olduğu, âsârının mutâlaasıyla bedihî ve âşikâr bir şekle girer.” (Ş. Süleyman, 1328: s. 232)

Bu çalışmada klasik şiir geleneği içinde, tanınırlığı birçok şaire göre az olan ya da sadece hicivleriyle tanınan Tokatlı Kâni'nin gazellerindeki farklı ve zengin söyleyişleri üzerinde tespitler yapılmakta ve şairin bu yönü ile de ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla şairin dil, söyleyiş ve anlatımıyla, geleneği yorumlayışında farklılık getirdiği görülmektedir. Ayrıca çalışmada, şairin divanında yer alan gazellerdeki nasihat üslubunun hicivleri kadar dikkat çekici olması üzerinde de değerlendirmeler söz konusudur. Tezkirelerin verdiği bilgilerde şairin sosyal hayatı inişli çıkışlı, içkiye müptela olması ve Mevlevî tarikatına intisap gibi nedenlerle İstanbul, Trabzon, Silistre, Bükreş, Eflak, Rusçuk gibi şehirlerde, değişik olay ve insanlarla münasebeti olduğu görülür. Kâni'nin eserleri, özeldede gazelleri adeta bu inişli çıkışlı hayatıyla bağlantılı, çeşitlilikte ve canlılıkta, geleneği de takiple kaleme alınmıştır. Daha açıkça, Tokatlı Kâni'nin gazellerinde klasik Türk şiirinin gelenekselleşmiş vezin, mazmun, mecaz ve metafor kullanımını çok iyi bildiği ve başarı ile şiirlerinde (202, 220, 221) uyguladığı görülür. Bunun yanında Kâni'nin gazellerinin, temel özellikler dışında dil, üslup ve anlatımın klasik şiirin gelenekselleşen dönemi 15 ve 16. yüzyıllardaki gibi kalıplaşmış gazel anlayışının ötesinde özellikle ağır dilli, sanatlı, estetik anlatımla örtüşmemesi ayrı bir dikkattir. Kâni'nin kendi ruh dünyasını, hayallerini, kızgınlıklarını, sevinçlerini birebir ortaya koyarak aslında 'modern' şiirle beraber Türk edebiyatında etkisini gösterdiği söylenen gelen 'bireyselleşme'yi, geleneği bir tarafa bırakmadan, çoktan eserlerinde yansıttığı bile söylenebilir.

Bu bağlamda şairle ilgili söylenecek ilk özelliklerden birisi, klasik Türk şiirinde mürettep divanlarda redif kullanımı ya da geleneksel olarak gazelerde tercih edilen bazı kavram, kelime ya da mazmunların dışına çıkarak kendine özgü, şaşırtıcı ve yenilikçi tercihlerinin önde olduğu dikkat çeker. Kâni'nin kendi döneminde de etkisini devam ettiren sebk-i hindi söyleyişinden uzak bir anlayışla Türkçe deyimler kullanarak kolay ve sade kelimelerle eser oluşturması da önemlidir. Şairin Arapça ve Farsça şiirlerindeki başarısı ve çoğu klasik şairin redif kullanımının dışında şeb-behayr (54), daha çok farklı ve uzun Türkçe ek veya kelimelerle redif tercihi önem arz eder: çek çevir (25), serper çıkar (41), yaykar (56), keser biçer (57), gider gelmez (84) benden beş (87), olmuş olmamış (89), serer çıkar (101), niçin küstün (104), kızıl kızıl (113), yıl geçer görmem (119), ideyazdum (122), it göz göre (163), bu yerlerde (167), birdenbire (177) bu kullanımlara örnektir.

Bazı çalışmalarda Kâni'nin şiir anlayışı, 'mahallileşme' kavramı içinde değerlendirilirken bir hiciv ustası olan ve yine hicivdeki farklı söyleyişleriyle dikkat çeken şairin gayesinin, içine doğduğu sanat anlayışını bırakmadan yenileşme ve kendisine kadar gelenleri görerek ezberin dışında bir adım atmak olarak bakılabilir. Bu değerlendirmelerin sonunda, Tokatlı Kâni'nin gazellerinde öne çıkan bazı hususiyet-

ler ya da şairin, çok yönlülüğüyle, geleneği nasıl birlikte eserlerinde yansıttığı şu şekilde görülebilir:

Evvla Tokatlı Kâni'nin kendi şairliği ya da edebi görüşü ile ilgili beyitler oluşturduğuna dikkat çekilmelidir. Kâni, şairlik tabiatının mantıkla, bedî söyleyişle, beyanla pek de ilgisinin olmadığını söyler. Şair; kendisiyle yazısız, sözsüz konuşacak kişi aradığını ifade eder. Buradan şair, zaten geleneksel klasik şiirde yüzyıllarca var olan ağıdalı söyleyişle, gösterişle ilgisinin olmadığını beyan eder. Esasında bu beyan şairin doğrudan gelenekten ayrı bir yol izlediği anlamına gelmez. Sadece Kâni'nin kendi şiir anlayışıyla beraber geleneği eserlerinde yansıttığının ifadesidir:

Tab'im ne mantık u ne bedî u beyân arar.

Bî-harf u savt söyleyecek hem-zebân arar

Kâni, klasik şiirde gelenekselleşerek sıklıkla kullanılan redif olan kelimeleri, kendi şiir/gazel anlayışına göre yazar. Bu gazellerde kolay söyleyişli ifadeler dikkat çeker. Bunlardan birine, andelib redifli gazel örnek verilebilir. Şair, genellikle klasik Türk şiirinde gül-bülbül hikâyesi bağlamında daha çok mazmunlu ve adı geçen hikâyeye göndermelerle yazılan andelib redifini, gazeline ironi katarak sade Türkçesi, deyimli söyleyişleriyle yazar. Şair, geleneği takip ederken avangart bir tutumla beyitler yazması mühimdir. Bunun gibi Kâni'nin klasik şiirde, neredeyse, klişe olarak görülen sevgili, şarap gibi mazmunlaşan ifadelere, bilinen/geleneksel kullanımlarının dışında yine ironik yaklaşımındaki yeniliklerle gazelinde yer verdiği görülür:

Fır fır dolandı pır pır uçup eyledi figân

Kesdi bugün emânumı feryâd-ı andelîb

Yavru kuşun yuvasını Allah yapar kuzum

Yapmaz mı âşiyânımı feryâd-ı andelîb (12/2, 9)

Uryân ten olmalı beden-i rûh açıktan

Baş kıcı açık gezinür cânfes istemez (76/8)

Bir yana olup al ayagı ele ser çek

Sen bana yalan söyleme ben de sana gerçek

Bintü'l-inebün semtine yaklaşma müdâmâ
Bâri çeker isen kucaga tâze puser çek (106/1, 2)

Gördün zamâne uymadı sen uy zamaneye

Aldan derûga lâfa inan uy terâneye (170/1)

Kâni'nin gazelleriyle ilgili yapılması gereken değerlendirmelerden biri de, şairin döneminin ağır dilini bir tarafa bırakması, bunun yanında geleneği takiple gazelerde ses ve kelime birlikteliklerine dayalı rediflerin dikkat çekecek oranda estetik ve anlaşılır bir şekilde kullanmasıdır:

Lezzet-i bûs-ı dehân bir var imiş bir yog imiş
Zevk-i âgûş-ı miyân bir var imiş bir yog imiş (88/1)

Bezm-i şevkun isterüz mey-hâne olmuş olmamış
Câm-ı la'lündür garaz peymâne olmuş olmamış (89/1)

Yaşadığı yüzyılın ve en mühimi de kişilik özelliklerinin getirisiyle Kâni'nin gazelleri, tıpkı hicivleri gibi, konularının çok yönlü oluşu ve farklı üslubuyla dikkat çeker. Tokatlı Kâni'nin hayat hikâyesiyle tamamlanan bazı ilgilerini, gazelerinde ilginç bir şekilde, sıklıkla kullandığı görülür. Şairin bilhassa kullandığı 'çekirdek', 'ser-hoş', 'kahve' redifli gazelleri bunlara örnektir. Bu durum da bireyin hayatındaki tercihlerinin, geleneği bir tarafa bırakmadan, eserde yansıtılması anlamına gelir:

Ruhsârı sîb benleri elma çekirdeği
Gül-bûse cây-ı alevi hamrâ çekirdeği

Elfâzdur semâr-ı dıraht-ı tabîatum
Mazmûn çâşnîsi vü ma'nâ çekirdeği (222/1, 3)

Serây-ı şişe-reng-i dehr-i dîn olmaz ana vâsi
Eger gül-bâng-ı şevk eylese âteş-feşân ser-hoş

Bürehne-ser varur mey-hâneye göz yumup açınca
Serin açar ve-lâkin sırrın açmaz bir zamân ser-hoş

Ayag almak ser-i engüştine el virmese nâ-çâr
Çü ezfârü'l-meniyye endûha virmez amân ser-hoş (86/4, 5, 6)

Şeb-i zulmâda nûr-ı Hakk gibi pinhândur kahve
Ya zulmât içre reşk-i çeşme-i hayvândur kahve

Egerçi esvedânda rû-sepîdân neş'e bulmazlar
Ve-lâkin karalar mülkinde şan sultândur kahve (173/1, 9)

Tokatlı Kâni'nin genel anlamda sözünü fazlaca eğip bükmeden gazellerinde kullandığı açıktır. Şairin gazellerindeki mazmun kullanımındaki tavrı bile süse ve özentiyeye düşmeden, dahası sözünü sakınmadan ifade şeklindedir. Kâni, 'el-cevâb' redifli gazelinde insan olmaya, Allah'a teslim olmaya dair birçok şeyin aslında çok da gizli saklı olmadığını hatta zor olmadığını ifade eder. Şairin kendi üslubuyla bunu, klasik şiirdeki insan-ı kâmil yolunda bir yol seçme temasına pek de benzemeyen ifadelerle söylemesi dikkat çeker:

Harf-i ta'rif eylemez cem'iyet-i lafza meded
Mes'ele muğlak degül bahs-i huzûra el-cevâb

Kendüni kendün gözet Allah'a ısmarla özün
Kâniyâ virmez sana **hayvânlığı ko el cevâb** (6/4, 5)

Tokatlı Kâni'nin gazellerinde insan ve topluma dair hemen hemen her konuda beyitlere rastlamak mümkündür. Bunun yanında şairin insan ve yaratan arasında klasik şiirde görülen ironi ve isyana dayalı söylemini sık sık kullandığı görülür:

Yâ Rabb kulunı nâz u na'im ile büyütdün
Sonra bıragub âteşe yahmah ne revâdur (45/2)

Ayrıca şair zengin, farklı ve yeni konu seçimleriyle, gazellerinde insan varlığının sorgulanmasına ya da anlamlandırmasına yönelik felsefî mısralar da yazar. Kâni, insanın dünyada eşref-i mahlûkatlığı bağlamında, dünyadaki konumunu belirlemesi adına da beytiler yazar:

Her zerre kendi zâtına mânend-i afitâb
Devr-i felekte şöhret-i nâm u nişân arar

Arada biz hele şaşduk irâde mahv oldu
Murâdumuz diyecek bir murâdumuz yokdur

Vücûd ararsan efendi vücûdsuzluktur
Vücûd-ı ârizîye istinâdımız yokdur (37/2, 3)

Tokatlı Kâni'nin gazellerinde klasik Türk şiirinin akıbetine dair endişesi açıkça görülür. Evvela şairin mısraa verdiği ehemmiyet beyitlerinden tespit edilebilir. Şair bu bakışını eleştirel dilinde de gösterir. Türk edebiyatında modern şiirle beraber geleneği eserleriyle takip ettiğini gösteren Yahya Kemal'in "mısra benim haysiyetimidir." şiir anlayışının yüzyıllar öncesinden benimsenip uygulanmasının dayanağı, birçok klasik şair gibi, Kâni'nin eserlerinde de görülür. Geleneği yenileme gayretinin yanında Kâni'nin gazellerinde, kalıplaşan olay, durum ve insanların varlığı ilginç beyitlerinde tespit edilebilir. Misal olarak Kâni, yüzyıllar öncesinde ve kendi döneminde klasik şairlerin benzer mazmunlarla şiir söylenmesini, ayrımlı söyleyişi ve ironik diliyle beyitlerine yansıtır. Bunlar arasında sevgilinin zülfü, onun bulunduğu muhit ya da köpeği; gül-bülbül/Leyla-Mecnun aşkı yüzyıllarca tekrar edilen mazmunlar, Kâni'nin sözündeki ritimli sedalarda yerini alan söyleyişler arasındadır:

Hayli uşşâk kokı aldı senün zülfünden
Kokdılar gayri o kokmuşları bû bû götürür

Dime lala bana ley ley dir iken ben sana lû
Dirsem ol gevher-i rindânesi lû lû götürür

Çok zamândur ki senün kûyuna ben varamadum
Beni bâgunda öten nagme-i gû gû götürür (55/ 11, 12, 13)

Ol çifteli tek turmaz ider ten tene âgâz
Der der depinür dır dır ider seg var (63/5)

Ben anun iderdüm gam-ı ışkî ile hey hey
Şimdi o da bir tâze-reviş hey heye düşdi (193/4)

Tokatlı Kâni gazellerindeki konu çeşitliliğine sıra dışı söylemlerini katarak şiir yazar. Şairin şiirlerinde tasavvufi yönelimin izlerine de rastlamak mümkündür.

Kâni'nin tasavvufî yaklaşımının izi olan beyitlerinde tasavvufu araç olarak kullanmaktan öte, Mutlak Varlık karşısındaki duruşunu ve 'kul' olmadaki ikrarını, teslimiyetini anlattığı görülebilir:

Murâd itmezse Hakk bi'llah iş olmaz anladuk bildük
Sebû-yı bâde-i âmâl tolmez anladuk bildük

O kim takdîr ezelde hüsünin anun bî-zevâl itmiş
Önünde sââm da esse bozulmaz anladuk bildük (110/ 1, 7)

Cevr ü cefâsı âşık u zârün belin bükür
Uşşâkı kendüsine eger ister istemez

Çıplak da binse menzil-i maksâdına yeter
Ey dil rikâb-ı vasla eger ister istemez (69/2, 3)

Bu arada Kâni'nin gazelleri, gelenekseli takip eden şairler kadar hayal ile, olmazın peşinde koşmakla şekillenmez ve şair, Türkçe gazellerinde ağır bir dil kullanarak şairliğini ispat etme kaygısı da gütmeyiz. Kâni'nin tasavvuf bahsinde mutlaka rıntile karşılaştırılan zahide yönelik bakışı, geleneksel ama son derece sert ve eleştirel bir yaklaşımdır:

Zâhid hele tesbîh ü ridâ hiç çekilmez
İdlâl ile taklid-i hüdâ hiç çekilmez

Vaktiyle kılarum diyu her-bâr nemâzı
Zâhid bize itdigün edâ hiç çekilmez (70/1, 2)

Klasik şairler ilk dönemlerinden itibaren zaman zaman gazel nazım şeklinde geleneksel anlatımda nadir olarak görülen beyitler de oluştururlar. Bu anlatım usulleri arasında klasik şairin kullandığı tahkiyeli anlatım da dikkat çeken yöndür.¹ Değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemde gazele dair özgün uygulamaları olan Tokatlı Kâni'nin akıcı anlatımı içinde, bahsi geçen, tahkiyeli söyleyişleri oldukça başarılıdır:

¹ Bkz. Nazire Erbay, Eşrefoğlu Rûmî'nin İki Gazelinde 'Durum Anlatımı' Üzerine Bir Okuma Denemesi, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.54, 2015, s.289-301

Uyhudan uyandum ki ezânlar okınurdu
Her nagme birer ok gibi câna tokınurdu

Almışdı ele Zühre kemânını çalardı
Başına güneş dahı çelengin sokınurdu (196/ 1,2)

Nasihat, klasik şiirdeki geleneksel sanat anlayışı çerçevesinde önemli bir değerdedir. Kâni gazellerinde nasihat söylemini İslami değerlerin getirdiği özelliklerle beraber, geleneksel üslup içinde sıklıkla kullanır. Çünkü çoğu Osmanlı şairi gibi Kâni'nin de şiir anlayışı içinde İslam, insan, iktidar merkezli bir uçayaktan bahsetmek mümkündür. Bu değerlerin dayandığı temelin tepe noktasında İslam yer aldığı için nasihat evvela terbiye ve edebî yerleşmesi için elzemdir:

Âyîn-i vefâ bir güzel âyîndür ammâ
Kânûn-ı edeb lâzîme-i dindür ammâ (2/1)

Fakat, bu çalışmanın konusu olan Tokatlı Kâni'nin gazellerindeki hiciv yönünün ön plana çıkarılması dolayısıyla, nasihat söylemi divanında ikinci planda kalmıştır. Dikkatli bir incelemeyle şair klasik şiirde var olan doğrudan öğüt verme eğilimini, Kâni'nin çizilen ezber kişilik portresi düşünüldüğünde, kendisinden beklenmeyecek oranda gazellerinde sergilediği görülür. Kâni'nin nasihati, emir kipini öncelikle yansıtmayı söyleyiş hususuna ilk dikkattir:

Hep evvelki su istersin yüri Allâhla ol sen
Gönül ben gitdüm işte gayrı âh u vâhla ol sen

Vefâdârân-ı râh-ı ışkdan bir hatve ayrılma
Sapa yollarda gezme var yüri hem-râhla ol sen (134/1, 2)

Be-Hakk-ı nebi Hazret-i Allahı unutma
Kulsın kul isen kulluk idüp şâhı unutma (165/1)

Safâ-yı rûz-ı mahvı âkıbet takdire sa'y eyler
Harim-i Ka'be-i vuslatda reh-cây-ı safâ umma

Bu devr-i bî-vefâda derdüne dermân olur yokdur
Dem-i Hızır u Mesihâdan dahı Kâni şifâ umma (166/6, 7)

Temiz ashâbı zevk-ı hâl ile hoş-hâldür her vakt
Çü ibnü'l-vakt vakf-ı intizâr olmaz bu yerlerde

Hakikat nesme-i şâm u erihâdan ibâretdür
Abîr-i i'tibâra i'tibâr olmaz bu yerlerde (167/3, 6)

Ayrıca Tokatlı Kâni'nin gazellerinde nasihat temasını yol göstericilik olgusunu öne çıkararak bir üslupla uygulaması dikkat çeken diğer hususiyetlerindedir. Buna şairin 'hoş tut' redifli gazeli ilk verilecek örnekler arasındadır:

Beş on günlük misâfirdür tenünde cânımı hoş tut
Kafesde çarpınan murg-ı dil-i nâlânımı hoş tut

Çün ayrılсан gerek bi'l-ıztırâr elbet ahibbâdan
Cefâ görseñ de Yûsuf-vâr sen ihvânımı hoş tut (13/1, 4)

Tokatlı Kâni, hicivleriyle ve hicivlerindeki iğneleyici, ağır hakaretlere varan dili zaman zaman gazellerinde kullandığı nasihat üslubunda da gösterir. Bunun yanında şair, çalışmanın başından beri ifade edildiği gibi, özentiyeye kaçmayan, rahat Türkçe söylemini nasihate dayalı beyitlerinde sergilemeye devam eder:

Tavul çalsan uyanmaz gafil ancak uykusun gözler
Anı bilmez ki kan ağlayacakdur yarın ol gözler

Uyan yatdukca sen bâr-ı günâh eyler seni kanbûr
Ne denlü yol alur fikr eyle bir kerre aceb gözler

Yatarsın **sen eşekler gibi adun ise insândur**
Hele sahrâyâ bak bir kalkmışlar otlar öküzler (28/1, 4, 5)

Sohbet keselin eyleme ahhâb ile tecviz
Elbet bu cihâna gelen insân gidecekdür

Fark itmeyen insân ne dimek olduğın eyvâh

Hayvân gelecekdür yine hayvân gidecekdür (58/ 2, 3)

Tokatlı Kâni'nin nasihatlerinde dikkat çeken hususlardan biri de çevresine dair takındığı, ağır dille seslendirdiği eleştirel tutumudur. Şairin bu dikkatlerinden biri, İslam'a ait hükümleri sosyal hayatın içinde uygulayan ve bu özellikleriyle Osmanlı kültür hayatında önemli söz sahibi olanlara yöneliktir. Kâni'nin bilhassa mutasavvıf olarak adlandırılan kişilerde olması/olmaması gerekenlere dair seslenişi mühimdir:

Kulagunda küpe olsun dimekdür pend cûyâna
Hemişe gûş-ı hûş bendegân-ı şâhda mengûş (91/ 4)

Sûfi geçinür zâhid-i hâr mezhebi bilmez
Rindân-ı mukallid gibi kim meşrebi bilmez

Söz düşse mu'allim geçinür cehle baş eğmez
Sûfi ki der-i medrese vü mektebi bilmez (68/1, 2)

Tokatlı Kâni, bireyin toplumu oluşturduğunu dikkate alır ve insanlar arası ilişkilerde her bir bireye düşen görevlerin varlığını zikreder. Bu bağlamda şair, bireyin sosyal ilişkilerde nelere dikkat etmesi, ne yapması gerektiğine dair nasihatlerini sıralar:

Hâtırın itme şikeste imtihânsuz kimsenün
Kesr-i kalb-i ehl-i istignâya hiç kâr itmez ek

Ekme her bir tohmı temyiz itmeden keyfiyyetin
Mevsiminde nef-i ümmid itdigün mahsuli ek (105/2, 3)

Ol ibn-i vakit kim ola dânişver-i her-hâl
Taklid-i reh ü resm-i şi'âr-ı peder eyler

Ol kim idemez künc-i mudârâya tahassun
Kendüsini cûyende-i eyne'l-mefer eyler

Her şivede hâmûş gerek ârif-i bi'llah
Zirâ üdebâ lagz-ı suhenden hazer eyler

Ârif edeb-âmuz olur her revîşinde
Âkil hikem-i hazret-i Hakka nazar eyler (24/2, 4, 5, 6)

İmtinân ile yeme rengîn-simât herkesi
Sir-çeşmândan kabûl eyle nohûd u mercimek (105/3, 9)

Ayrıca şair, gazellerinde yer alan nasihatlere, din ve tasavvuf büyüklerini örnek, yol gösterici, irfan ve ilim sahibi kişiler olarak zikreder. Ve Kâni, bu büyüklerin eserlerinde yer alan insana yönelik kılavuz olmuş ifadeleri sıralar. Yine aynı beyitlerde Kâni, Mevlana'nın eserlerinin niteliklerini de ortaya koyar. Bunları okunması gereken metinler arasına aldığını ve herkese bu eserleri doğruyu görmek adına baş tacı etmesi gerektiğini söyler:

Celâle'ddin-i Mevlânâ kitâb-ı Mesnevîsinde
Kerâmât-ı bülend-i evliyâdandur dimiş anı

İdüp amihte hikmetle revnak vir mazâmîne
Tasavvuf ile behişt âcîl eyle bezm-i irfânı

Cihanda şöyle tohm-efşân-ı nesr ol k'ide
Misâl-i kalb-i dâna pür bu heft-anbâr-ı devrânı (211/ 4, 5, 7)

Sonuç

Edebi eser oluşturmada modernliği temel edinen sanatkarlar, geleneğe menfi bir anlam yükleyerek gelenekle sürekli hesaplaşan ona başkaldıran söylemler ya da uygulamalar içine girebilmektedir. Hatta geleneğe bakışındaki inkâr düzeyini artırarak kendi yeni üretimlerinin memnuniyetiyle kibre kapılan sanatkarların varlığından bile söz edilebilir. Bu bir anlamda, kendini, kendinden öncekini ya da daha köklü olanıyla kadimi de yok sayma manasına gelir. Bunun tam tersi olarak bazıları da yüzyıllar geçse de içtimai düzende ve sanat çevresinde kabul gören üzerinde, bir değişiklik yapmadan 'tekrar edebiyatı' yapmaktan son derece hoşnuttur. Oysa, sanatın hangi kolu olursa olsun gelenek; varlığı koruma, üretimi yenileyerek artırma bilinciyle yeniye uyum sağlayan bir olgu olarak algılanmalıdır. Sanatkar, kendini eğitebileceği bir kurum olan geleneğe tepki mahiyetinde basit ya da kendine gelenekten ayrı süsü vermek adına saçma yaklaşımların esiri olmamalıdır.

Bu durumun sebebi, geleneği takip, gelenekten kopma ya da geleneğin yanlış uygulamaları başlıklarıyla klasik Türk şiirine yaklaşımlardaki dağınıklığıdır. Türk edebiyatındaki Batılılaşma süreci, geçmişi ve geleneği kendini konumlandırmada kullandığı için, Cumhuriyetten sonra başlayan gelenekle ilgili tartışmaların devamı ile ilgili farklı bakışların doğruyu yakalamak adına ortaya koyulması önem arz eder. Kendisi ve içine doğduğu kültürü ile barışık olan her sanatkar, özelde de şair, bahsi geçen gelenek okuluyla kısır çatışmalara girip eser üretmek/üretmemek yerine ondan faydalanma yoluna girdiği zaman kadim olanla beraber varlığı bâki olacak ve anlam kazanacaktır.

Tokatlı Kâni, yaşadığı yüzyılda klasik Türk şiirinin yüzyıllık varlığı ile kendi içinde bir açmaza girdiğinin farkında olan şairlerdendir. Bu farkındalıkla, gelenekle bağıni koparmayan şairin sadece hicivleriyle tanınması önemli bir eksikliklerdir. Çünkü Kâni'nin gazellerindeki, başta dil, söyleyiş özelliği ve konu seçimi önemlidir. Şairin kendine özgü şiir yazma tercihi, klasik şiirde en çok yazılan nasihat türü ile de gösterdiği görülür. Bu noktada şairin, gazele kattığı zenginlikler, farklılıklar ve yeniliklerle ile geleneği de takip eden bir sanatkar olarak tanınması gerekir. Bu çalışmada Tokatlı Kâni'nin, kişiliğinin kendisine kattığı etkiler ve var olan edebi istidadiyla, gazellerindeki yenilikler, gelenek algısı içinde örneklerle anlatılmıştır.

Kaynakça

- Berk, İlhan. (2013). *Poetika*. İstanbul: YKY.
- Cansever, Edip. (2016). *Şiiri Şiirle Ölçmek*. İstanbul: YKY.
- Eliot, T.S. (2007). *Şiir Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kâni Divanı. (haz.) İlyas Yazar, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>'den alınmıştır. (Erişim Tarihi: 11.07.2018)

- Karakoç, Sezai. (1997). *Edebiyat Yazıları II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Mehmet Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Muallim Naci, (1984). *Osmanlı Şairleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. (2001). *Bilgi ve Kutsal*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Oldmeadow, Harry. (2013). *Geleneğe İhanet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şehabeddin Süleyman, (1328). *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Sancakciyan Matbaası.